

**MAMLAKAT MOLIYA TIZIMIDA MOLIYAVIY NAZORATNING
SAMARALI AMALGA OSHIRILISHI NATIJASIDA IQTISODIY
BARQARORLIKKA ERISHISH**

Narzullayeva Ozoda Qahramon qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, assistent

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat budjeti mablag'laridan samarali foydalanish va moliyaviy nazoratni kuchaytirish yo'llari, mamlakat moliya tizimida moliyaviy nazoratning ahamiyati va zaruriyati, moliyaviy nazoratning sohalari, moliyaviy nazoratni amalga oshirishda davlat organlarining ahamiyati haqida keng ko'lamda ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nazorat, moliyaviy nazorat, budget jarayoni, budgetdan moliyalashtirish, moliyaviy nazoratning subyektlari, moliyaviy nazorat ta'moyillari.

Annotation: This article describes in a wide range of ways to effectively use public budget funds and strengthen financial control, the importance and necessity of financial control in the country's financial system, areas of financial control, the importance of public authorities in the implementation of financial control.

Key words: control, financial control, budget process, financing from the budget, subjects of financial control, principles of financial control

Kirish

Mamlakatimizda iqtisodiyotni erkinlashtirish va modernizatsiyalash natijasida yildan yilga yuqori natijalar qo'lga kiritilib, barqaror iqtisodiy o'sish mustahkamlanib bormoqda. Hukumatimiz tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy siyosat to'la va izchil amalga oshirilishi, iqtisodiyotning muhim ustuvor tarmoqlarining belgilab berilishi hamda ularni rivojlantirish bo'yicha barcha imkoniyatlarning safarbar etilishida moliyaviy nazorat birlamchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev "...iqtisodiyot to'g'risidagi asosiy vazifalar – makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, inflatsiyani jilovlash, tarmoqlarni monopoliyadan chiqarish, davlat tomonidan narxlar belgilanishini tartibga solishni bekor qilish va "yashirin iqtisodiyot"ga barham berishdir. Budget mablag'larining maqsadli va oqilona sarflanishi ustidan nazoratni yanada kuchaytirish lozim. Buning uchun "Davlat moliyaviy nazorati to'g'risida" qonun ishlab chiqilishi lozim¹" deya ta'kidlab o'tdilar. Bu esa iqtisodiyotimizdagi korxonalarning yanada barqaror suratlar bilan rivojlanib borishini ta'minlaydi.

¹ Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasidan. 2020-yil 26-yanvar.

Moliyaviy nazorat ijtimoiy va xususiy takror ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz rivojlanishi, ilmiy texnik taraqqiyotni tezlashuvi, iqtisodiyotning barcha sohalarida sifat ko'rsatkichlarini yaxshilanishini ta'minlashga yo'naltirilgandir. Davlat byudjeti hisobiga mablag' bilan ta'minlanadigan tarmoqlarda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, byudjet mablag'laridan samarali foydalanish nazoratini takomillashtirish bugungi kunda dolzarb masalalardan bir hisoblanadi. Byudjet mablag'laridan oqilona foydalanishga esa samarali nazorat tizimini shakllantirmasdan turib erishib bo'lmaydi. Ma'lumki, byudjet jarayonining asosiy bosqichlaridan biri davlatning moliyaviy nazorati hisoblanadi. Moliyaviy nazorat mamlakatimizda amalga oshirilayotgan nazorat faoliyatining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Moliyaviy nazoratning to'liq mukammal va shaffof tarzda amalga oshirilishi natijasida korxonalar va tashkilotlarning iqtisodiy va huquqiy jihatdan samaradorligini baholashga imkon yaratiladi, chunki u barcha daromadlarni, xarajatlarni, yo'qotishlarni to'playdi, iqtisodiy faoliyat natijalarini umumlashtiradi va tahlil qiladi. Moliyaviy jadvalarga muvofiq siz daromadlilikni aniqlashingiz, korxona faoliyatining samaradorligini tekshirishingiz mumkin. Buning uchun albatta, korxona moliyaviy nazorat tizimini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili

Professorlar A.V.Vahobov va T.S.Malikovlarning fikricha, barcha iqtisodiy subyektlarning moliyaviy faoliyati ustidan qonunchilik va ijroiya hokimiyati organlarining turli darajalari, shuningdek maxsus tashkil etilgan muassasalar tomonidan amalga oshiriladigan nazoratga moliyaviy nazorat deyiladi. Bu nazorat, eng avvalo, pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonida moliyaviy-iqtisodiy qonunchilikka rioya etilishi, moliyaviy va xo'jalik operatsiyalarining samaradorligini baholash va amalga oshirilgan xarajatlarning maqsadga muvofiqligi ustidan nazoratni o'z ishiga oladi. Boshqacha so'zlar bilan aytganda, moliyaviy nazorat u yoki bu moliyaviy harakat sodir bo'lishining baholashni o'z ichiga olish bilan cheklanmasdan, balki u o'zining analitik yo'nalishiga ham ega hisoblanadi.

Klassik iqtisodiy nazariya asoschilari U.Petti, A.Smit D.Rikardo tomonidan davlat budjeti daromadlari shakllanishida soliq tizimining o'rni va vazifalari yoritilgan. Ular davlatni iqtisodiyotga minimal ishtiroki tarafdorlari bo'lib, davlatning asosiy vazifalari mudofaa va ijtimoiy masalalar deb belgilaganlar.

Budjet daromadlariga professorlar T.S Malikov va N.X Haydarovlar quydagicha o'z fikrlarini bildirganlar: "Pul mablag'lari fondlarini shakllantirish

jarayonida vujudga keluvchi iqtisodiy (moliyaviy) munosabatlarni ifoda etadigan, hokimiyat organlarning turli darajalari ixtiyoriga kelib tushadigan, davlatning funksiyalarini bajarish uchun zarur bo'lgan davlat markazlashtirilgan moliyaviy resurslarining bir qismi budjet daromadlari deyiladi".

S.O.Shohin, va L.N.Voronina moliyaviy nazoratni tashkilotlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish vakolatiga ega bo'lgan davlat va jamoat organlari tizimi sifatida belgilaydi, Ya'ni, tashkilotlar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash, iqtisodiy va moliyaviy operatsiyalarning qonuniyligi va maqsadga muvofiqligini aniqlash va davlat budjetiga daromad olishning o'z vaqtida va to'liqligi haqida keltirib o'tadilar.

Y. M. Voronin, moliyaviy nazoratni faqat qonuniylikni belgilash jarayoni sifatida emas, balki boshqaruv obyektining samaradorligi va natijadorligini baholash jarayoni sifatida ham ko'rishadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishida moliyaviy nazoratning muvoffaqiyatli va samarali o'tkazilishi, uning tashkil etilish darajasi va nazoratning turlari, shakllari va uni o'tkazishning metodlari, budjet mablag'laridan maqsadga muvofiq samarali xarajat qilinishini nazorat qilish masalalari tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida statistik, analitik, qiyosiy, kuzatuv, iqtisodiy tahlil va boshqa usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va tarkiblashtirish sharoitida mamlakat iqtisodiyoti va moliya tizimining samarali amal qilishining zaruriy sharti bo'lib moliyaviy nazoratxizmat qiladi. Moliyaviy nazorat ijtimoiy va xususiy takror ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz rivojlanishi, ilmiy texnik taraqqiyotni tezlashuvi, iqtisodiyotning barcha sohalarida sifat ko'rsatkichlarini yaxshilanishini ta'minlashga yo'naltirilgandir.

Hozirgi kunda moliyaviy nazoratning asosiy maqsadi tekshirilayotgan obyektida mavjud bo'lgan haqiqiy holatni obyektiv o'rganish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ijro etishga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash yoki oldini olishdan iborat.

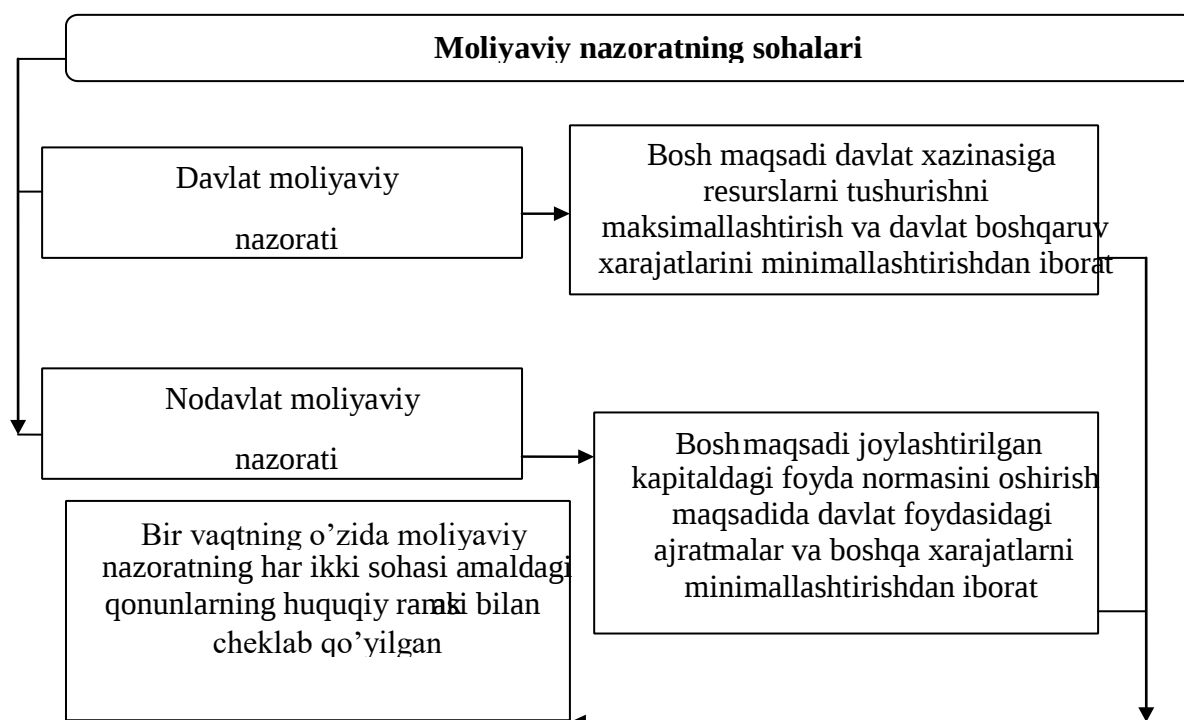
Moliyaviy nazorat jamiyat iqtisodiyotidagi iqtisodiy samaradorlikni rag'batlantirish, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, noishlab chiqarish xarajatlarini imkoniyat darajasida iqtisod qilinishi bilan dolzarb ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda moliyaviy nazoratning muhim vazifalari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- Davlat budjeti va davlatning budjetdan tashqari jamg'armalarining shakllanishi va ishlatilishini nazorat qilish;
- Davlat moliyaviy resurslarining maqsadga muvofiq ishlatilishini, davlat va mahalliy mulkdan qonuniy ravishda va oqilona foydalanishni nazorat qilish;
- Xo'jalik subyektlari tomonidan buxgalteriya hisobi va hisobotni to'g'ri yuritilishini nazorat qilish, xo'jalik operatsiyalarining buxgalteriya hujjatlarida to'g'ri aks ettirilishini tekshirish;
- Soliq va soliqqa tortish, valuta, bojxona va bank faoliyatida amaldagi qonunchilikka rioya qilinishini tekshirish.

Bu ro'yxat bilan davlat moliyaviy nazoratining vazifalarini chegaralash mushkuldir. Chunki, moliyaviy qonunchilikning o'zgarishi bilan moliyaviy nazoratning vazifalari ham o'zgaradi va yanada aniqlashtiriladi.

Shuningdek, biz moliyaviy nazoratni amalga oshirar ekanmiz, ularning sohalarini ham keltirib o'tishimiz lozimdir. Moliyaviy nazoratning davlat va nodavlat sohalarini nazoratni amalga oshirish metodlarining o'xshashligiga qaramasdan, o'zlarining maqsadlari bo'yicha bir-biridan tubdan farq qiladi. Davlat moliyaviy nazoratining bosh maqsadi davlat xazinasiga resurslarni tushurishni maksimallashtirish va davlat boshqaruv xarajatlarini minimallashtirish bo'lsa, bunga qarama-qarshi ravishda nodavlat moliyaviy nazoratning (ayniqsa, firma ichidagi moliyaviy nazoratning) bosh maqsadi joylashtirilgan kapitaldagi foyda normasini oshirish maqsadida davlat foydasidagi ajratmalar va boshqa xarajatlarni minimallashtirishdan iborat. Bir vaqtning o'zida moliyaviy nazoratning har ikki sohasi amaldagi qonunlarning huquqiy ramkasi bilan cheklab qo'yilgan.

1-rasm. Moliyaviy nazoratning sohalari

Respublikamizda budget ijrosini belgilangan parametrlar doirasida ijroetish, budgetdan mablag' bilan ta'minlashni takomillashtirish hamda mablag'lardan samarali va maqsadli foydalanish, budget intizomini ta'minlash budget tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Budget jarayonlarida, jumladan, budget ijrosini qa'tiy ta'minlashda budgetdan birinchi darajali ustivor ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtirish, budget mablag'laridan maqsadli, samarali foydalanish borasida olib borilayotgan ishlar bilan bir qatorda yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud. Iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoni, bozor mexanizmining takomillashtirilishi va islohotlarning tobora chuqurlashib borishi har bir iqtisodiy jarayonni chuqur tahlil qilishni taqozo qilmoqda. Budget jarayonini mavjud qonunchilik asosida, budget ijrosini belgilangan parametrlar doirasida ijro etish, budgetdan mablag' bilan ta'minlashni takomillashtirish hamda mablag'lardan samarali va maqsadli foydalanish, budget intizomini ta'minlash budget tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

1-jadval

2023-yil uchun O'zbekiston Respublikasi Konsolidatsiyalashgan budgetining jamlanma parametrlari hamda 2024-2025-yillarga budget mo'ljallari

T/r	Ko'rsatkichlar	2023-yil uchun prognoz	Maqsadli mo'ljallar	
			2024-yil	2025-yil
1	Yalpi ichki mahsulot, mlrd so'm	1 068 044	1 235 398	1 411 965
2	Yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati, foizda	5.3	5.6	6
3	Iste'mol narxlari indeksi, o'tgan yilning dekabr oyiga nisbatan, foizda	9.5	5-6	5
4	Sanoat mahsulotlarining o'sish sur'ati, foizda	5,1 - 6,9	6	7.2
5	Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklarida ishlab chiqarishning o'sish sur'ati, foizda	3,5	3,7	3,9
6	Xizmatlar ko'rsatishning o'sish sur'ati, foizda	6.7	6.2	6

Ushbu jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, 1-4-5-ko'rsatkichlarga qaraydigan bo'lsak, 0,3 foizli o'sishni ko'rishimiz mumkin. Ammo 3-6-ko'rsatkichlar esa buning aksini ko'rsatib turibdi.

Xulosa

Davlat moliyaviy nazorati tizimini isloh qilishdan maqsad, avvalo, xalqaro talablarga mos keladigan va faoliyatida zamonaviy usullardan keng foydalangan holda moliyaviy xato va kamchiliklarning oldini olish hamda budjet mablag'larining samaradorligini baholashga qaratilgan moliyaviy nazorat tuzilmasiga ega bo'lishdir.

Mamlakatimiz moliyaviy nazorat tizimini ochiqqligini va shaffofligini ta'minlash hamda uni yanada takomillashtirish uchun quyidagi takliflarni keltirib o'tamiz:

- davlat siyosatiga mos ravishda moliyaviy nazorat tizimini isloh qilib borishni ta'minlash;
- xavf tahlilini doimiy o'tkazish orqali ularning oldini olish, sodir etishga imkoniyat yaratuvchi sabablar vas hart-sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan moliyaviy nazoratning yangi tizimini yaratish;
- nazorat organi tizimi bilan turli tashkilotlar (tijorat banklari, soliq, bojxona organlari, tovar xom-ashyo birjalari) o'rtasidagi axborot almashish tizimini yanada muvofiqlashtirish;
- korrupsiyaviy omillarga yo'l qo'ymaslik bo'yicha doimiy profilaktika qilishga qaratilgan va chuqur raqamlashgan, ya'ni inson faktorini maksimal darajada cheklagan holda masofaviy moliyaviy nazoratga e'tibor qaratish;

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, yurtimizda davlat moliyaviy nazorati tizimini yanada rivojlantirish, bu borada xalqaro tajribani amaliyotga tatbiq etib, tashkilotlarda aniqlanayotgan moliyaviy xato va kamchiliklarning oldini olish, kamomad va o'zlashtirishlarga yo'l qo'ymaslik orqali budget mablag'laridan foydalanishda yuqori samaradorlikka erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vahobov. A.V, Malikov. T.S: Moliya. Darslik. T: "Noshir" Toshkent 2011-y. -711 b.
2. Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasidan. 2020-yil 26-yanvar.
3. Malikov T.S. "Byudjet-soliq siyosati" T.: "Iqtisod-moliya" 2019 -yil.
4. A.K.Ibragimov, I.K.Ochilov I.N.Qo'ziyev, N.Q.Rizayev (2007) "Moliyaviy va boshqaruv hisobi" o'quv qo'llanma.
5. Temirkulov, A. A. (2020). The correct acceptance of the investment decision is a factor of success of implementation of the process. ISJ Theoretical & Applied Science, 05 (85), 689-692.
6. Tulaxodjayeva M.M. va boshqalar. O'zbekiston Respublikasida moliyaviy nazorat tizimi. O'quv qo'llanma. Toshkent-2011.